

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Цуркан-Сайфуліної Юлії Василівні
«Владні засади права: філософсько-правове дослідження»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.12 – філософія права

Високий ступінь **актуальності обраної теми** не викликає жодних сумнівів вже з огляду на те, що сучасна криза міжнародного права та його неспроможність запобігти насильству і збройним конфліктам вкотре ставить під сумнів власну, а не лише інструментальну цінність права. У цьому контексті вельми актуальним виявляється переосмислення зв'язку влади і права, тобто владних засад права, що й робить дослідниця. Особливо гостро це питання постало для України: по-перше, як питання про ігнорування міжнародного права владою держави-агресора, а по-друге, в контексті осмислення правової реальності окупованих територій, де відсутня легітимна влада, однак навряд чи можна говорити про відсутність будь-якого права.

Зв'язок влади і права, поза сумнівом, є одним із фундаментальних питань правової філософії. Його вплив на становлення філософських інтерпретацій права завжди зумовлював ключові напрями сприйняття правової реальності. Великою мірою, пошук відповіді на питання, як пов'язані право і влада, – це пошук відповіді на одне з центральних питань онтології права: чи є право самостійною силою? Тобто, чи існує власно правова реальність, яка не може бути зведена до реальності державно-владних розпоряджень.

Відомо, що право тісно пов'язане, з одного боку, з мораллю, а з другого – із владою. І якщо дослідженню співвідношення права із мораллю зазвичай приділяється багато уваги, як найпроблемнішому питанню, то зв'язок права із владою як питання, на перший погляд, очевидне, досліджене не достатнє. Тем більш у такому аспекті, який був обраний дисертанткою – зв'язок права і моралі як певна цілісна проблема на основі досягнень сучасної філософії права. Доволі цікавою й оригінальною спробою монографічного осмислення означеної

актуальної проблеми є дисертаційне дослідження Ю. В. Цуркан-Сайфуліної «Владні засади права: філософсько-правове дослідження».

Достовірність і обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації визначається:

- значною джерельною базою дослідження, в якій із належною увагою використовуються напрацювання практично усіх періодів розвитку вітчизняної та зарубіжної філософсько-правової думки, яка охоплює 530 наукових джерел, серед яких понад 50 наукових праць зарубіжних вчених, які ще не перекладені на українську чи російську мову. Причому слід зазначити, що їх аналіз та використання відповідає вимогам наукової дискусії;

- методологією дослідження, концептуальний рівень якої визначено принципами та ідеями неklasичної парадигми філософії права, що дало змогу осмислити владні засади права з точки зору уявлень про ідеї доповнюваності, плюралізму та міждисциплінарності, включити у цей процес осмислення аксіологічний, антропологічний, герменевтичний та цивілізаційний методологічні підходи.

Достовірність висновків та наукових положень дисертації підтверджується їх зв'язками та можливостями інтеграції в існуючі наукові соціально-гуманітарні знання, відповідністю тим тенденціям, які спостерігаються в правовій реальності України та юридичній науці.

Наукова новизна положень, висновків і рекомендацій дисертації.

Викладене підтверджує головний здобуток дисертаційного дослідження: воно є першим комплексним монографічним дослідженням, в якому на основі сучасної неklasичної філософії права осмислено владні підвалини права й створено їх цілісну концепцію.

Серед сформульованих автором положень, висновків і рекомендацій чимало таких, що характеризуються науковою новизною. До таких положень передовсім слід, безсумнівно, віднести комплексне концептуальне міждисциплінарне осмислення владних підвалин права в розрізі їх антропологічних (с. 14-35), аксіологічних (с. 55-71) та герменевтичних (с. 36-54) характеристик та з позицій

комунікативної парадигми онтології права, що дало змогу показати динамічну інтерсуб'єктивну природу владності як властивості сучасного права (с. 72-90);

Новим і науково значущим є введення та розкриття змісту поняття «владність права» як істотної характеристики права, яка має тлумачитися як сучасний підхід до властивості зв'язку права з публічно-владною організацією, яка традиційно вирізняється в рамках класичної парадигми філософії права: владність права має пов'язуватися не з інституційною забезпеченістю правової системи, а з дискурсивними параметрами правового простору, які зумовлюють моделі поведінки та вирішення юридичних справ з урахуванням специфіки використовуваних у праві засобів аргументації та раціоналізації (с. 24 та інші);

Має безперечну пізнавальну цінність осмислення владних засад права у контексті проблеми праворозуміння з точки зору його сприйняття як форми раціоналізації правового дискурсу (розділ 3), зокрема, показано, що владні підвалини права стосуються проблеми формування та структурування змісту права: інструменталістські та неінструменталістські варіанти інтерпретації правових правил, засновані на моральному чи прагматистському аргументі, характеризують різні моделі сприйняття змісту права, перша з яких наполягає на відсутності у права власного змісту та його моделюванні за рахунок владного дискурсу, друга – на наявності у права власного змісту, непідвладного владному дискурсу; саме реалізацію цих моделей та їх комбінацію автор вдало розкриває на основі аналізу таких типів праворозуміння, як юридичний позитивізм (с. 177-196), сучасні природно-правові теорії (с. 197-217), соціологічне праворозуміння (с. 217-230) та комунікативні теорії права (с. 230-245).

Вбачається новизна й у концептуальному розмежуванні права влади і влади права як двох моделей осмислення владних підвалин права, спрямованих на визнання чи невизнання наявності у права самостійної сили: влада права – це його потенція до нормативності та валідності, в якій сконцентровано його здатність бути самостійною соціальною цінністю (с. 296, 316-317).

Оригінальними видаються виявлені у дослідженні специфіка владності права з позицій теорії структуризації, відповідно до якої інституціоналізація

владності права пов'язана з автономізацією мови права та юридичної аргументації, тобто валідність і ефективність права не повною мірою залежить від ефективності інституційних компонентів правової системи (с. 36-37, с. 295-296).

Безумовно цікавим і евристично корисним є розкриття дисертантом шляху від позараціонального через раціональне до постраціонального в розумінні зв'язку влади і права в історії філософсько-правової думки та окреслення парадигмальних зсувів у поясненні самотійності права чи його владної змодельованості, та прогнозування на цій основі все більшого поширення правової сфери за рамки, визначені інституційними проявами влади (розділ 2).

Виокремлені висновки видаються найбільш важливими філософсько-правовими інноваціями виконаного дослідження, яке вміщує також і низку інших цінних культурологічних положень, що мають певне значення для філософії права.

Це стосується, зокрема, розробки філософських та методологічних підвалин критики інструменталістського підходу у правознавстві; удосконалення філософсько-правової концепції засад права як онтологічних та логічних меж правового дискурсу та юридичної логіки, зокрема, осмислення місця владних засад права у їх системі; подальший розвиток філософсько-правової концепції легітимності в її застосуванні до держави та права, у частині інтеграції до філософії права комунікативної теорії легітимації та мовної моделі легалізації та деякі інші положення та висновки.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях.

Основні положення і висновки дисертації викладені у 33 публікаціях, зокрема: 1 одноособовій монографії, 20 статтях у наукових фахових виданнях, з яких 4 у зарубіжних наукових періодичних виданнях, та 13 інших публікаціях.

Дискусійні положення та зауваження.

Наслідком складності розглядуваних у дисертації проблем, об'ємності предмета дослідження та особливостей використовуваної в ньому методології є також і деякі неоднозначні або суперечливі положення, щодо яких можуть бути

висловлені критичні міркування та які можуть виступати предметом та обговорення під час публічного захисту дисертації.

1. У першому розділі знаходимо опис низки популярних сьогодні підходів: антропологічний, аксіологічний, герменевтичний, міждисциплінарний. У подальших розділах до переліку додаються цивілізаційний, синергетичний та феноменологічний підходи, комунікативна філософія тощо. При цьому не зовсім зрозуміло: 1) за якими критеріями здійснювалися відбір та систематизація методологічних підходів, 2) як саме вони поєднуються у даному дослідженні, і 3) у чому полягає власна методологічна позиція авторки.

2. Така багатоманітність використовуваних методологічних підходів, як можна було передбачити, не сприяла й чіткому розумінню кожного з них. Так, під антропологією права авторка має на увазі дослідження права як особливої культурної практики, з акцентом на проблемах цивілізаційної ідентичності, європоцентризму тощо (с. 8 автореферату, с. 16-17 дисертації). Однак тут йдеться радше про школу «юридичної антропології», а не про антропологічні засади права у широкому сенсі. В аспекті таких основ слід було б звернутися до певного образу людини, що потребує як право, так і владу. Наприклад, до політичної антропології О. Гьоффе, в якій людина розглядається як така, що має конфліктно-кооперативну природу, або положення політичної антропології І.Канта, відповідно до якої «людина, це тварина, яка має потребу у пану». Викликає деяке здивування також віднесення історіософії до загальнонаукових методів, а феноменології – до спеціальних. Водночас виходячи із заявленої «міждисциплінарної методології» дослідження можна було б очікувати використання *методів* інших дисциплін, а не лише «соціологічних, політологічних та психологічних *інтерпретацій* влади» (с. 7-8).

3. Уявляється, що будь-яке філософсько-правове дослідження виходить з певного перед-розуміння природи самого права (праворозуміння). І прояснення цього попереднього розуміння є необхідним як для адекватного саморозуміння автора, так і для адекватного сприйняття тексту читачем. У даному випадку це, вочевидь, сприяло б і кращому розумінню центральної тези дослідниці – тези про

вихід права з-під державної монополії на примус і набуття ним власної владності. Адже такий висновок з необхідністю викликає питання про розмежування права та інших соціальних регуляторів.

4. На наш погляд, ключові поняття авторської концепції владних засад права: «влада права» та «право влади» мають певне метафоричне забарвлення, а тому потребують більш системної концептуалізації через включення в систему вже відомих філософсько-правових категорій та співставлення їх змісту. Зокрема, для поняття «влада права» важливо було б показати співвідношення з концептами «нормативна сила права», «дійсність (чинність, валідність) права», а для поняття «право влади» - з концептами «право на примус», «дієвість права» та ін. Здається авторка, як це доволі часто відбувається у молодих і перспективних дослідників, певною мірою перебільшує значення власного методологічного шляху, а саме – неklasичної методології осмислення права, надаючи їй переважно релятивістської постмодерністської інтерпретації.

5. Авторка політико-правовий вимір поняття влади права розкриває через ідеологію «панування права», спираючись у її тлумаченні на працю А. В. Дайсі «Основи державного права Англії: Вступ до вивчення конституційного права» (М., 1907). Проте важко повною мірою погодитись з її інтерпретацією перекладу ключових концептів верховенства права: the rule of law як «панування права», the predominance of law як «домінування права» та the supremacy of law як власне «верховенство права» (с. 312-314). Диференціація цих понять має певний сенс, але в інтерпретації їх з позицій вітчизняної правової традиції початку ХХІ століття виглядає декілька архаїчним. Якщо у період початку ХХ століття у розвитку філософсько-правової думки the rule of law дійсно перекладалося як «панування права» (російською – «господство права»), то тепер за цією конструкцією закріпилося значення «верховенство права» як доволі широкої та складної смислової конструкції. Поняття ж «домінування» та «зверхності» права мають допоміжний характер та їх слід включати в ту концепцію верховенства права, яка активно розвивається у сучасній українській філософії та теорії права, зокрема й на сторінках журналу «Філософія права і загальна теорія права».

6. Хоча в бібліографії дисертації присутні істотні з точки зору відображення різних аспектів проблеми наукові джерела, нажаль поза увагою авторки залишились деякі праці, аналіз та методологічний вплив яких безумовно покращили б значною мірою якість дослідження. Насамперед, це стосується книги: Вышеславцев Б. П. Кризис индустриальной культуры. Марксизм. Неосоциализм. Неолиберализм. Нью-Йорк, 1953, в якій у главі «Смысл демократии», відображаються саме феноменологічні характеристики права і влади; право характеризується такими невід'ємними властивостями, як автономія та координація, а влада – гетерономія і субординація. Саме тому, що у своєму гранично-смысловому стані право орієнтується на ідеал безвладної, анархічної організації суспільства, а влада – на стан безальтернативного авторитаризму, взаємне доповнення і взаємодія цих феноменів роблять можливим сучасну організацію суспільства, заснованому на началах персональної автономії та демократії (публічної автономії). Нажаль, у списку літератури відсутня також монографія С. В. Пролеєва «Метафізика влади» (К.: Наук. думка, 2005) – найфундаментальніше сучасне соціально-філософське дослідження влади. Важко також уявити сучасне дослідження права і влади без глибокого аналізу праць М. Фуко, який зробив істотний внесок у дослідження співвідношення права і влади на основі некласичної філософії права (цей автор згадується в дисертації лише формально). Це так само, як писати про мораль і право без аналізу праць І. Канта, а про діалектику – без аналізу праць Г. В. Ф. Гегеля. Тем більш, що у п. 17 висновків (у авторефераті та дисертації) міститься визначення поняття «право влади», під яким підписався б і М. Фуко. (с. 25 автореф.; с. 333 дис.: «Право влади виявляється в тому, що право (а особливо позитивне) використовується державною публічною владою для реалізації суто владних інтенцій, позбавлених таких характерних рис істинного права в його соціологічному, психологічному, природно-правовому, історичному та інших розуміннях, як гарантія свободи особистості, її недоторканості тощо. Право, спираючись у певних випадках на підтримку державної влади як зовнішньої сили, водночас будується і функціонує на базі внутрішньої властивості йому влади, яку ми називаємо юридичною»).

Бажано було б також, щоб при аналізі сучасних концепцій природного права більше уваги було приділено концепції Роберта Алексі, а також феноменологічних та екзистенціалістських концепцій.

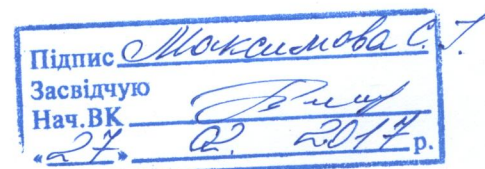
Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

Завершуючи, наголосимо, що наведені вище міркування не перешкоджають загальному висновку про те, що виконане дисертаційне дослідження є оригінальним, самостійним і завершеним і містить наукові положення, значущі для осмислення актуальної для української філософії права проблеми осмислення владних засад права на основі неklasичної парадигми.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, повністю і адекватно відображені в монографії, наукових фахових виданнях і авторефераті, характеризуються теоретичною і практичною значущістю. Дисертацію написано професійною, грамотною мовою. Зміст виконаного дослідження відповідає профілю спеціальності 12.00.12 - філософія права.

Отже є підстави для загального висновку про те, що дисертація Цуркан-Сайфуліної Юлії Василівні «Владні засади права: філософсько-правове дослідження», подана на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права відповідає чинним нормативним вимогам, зокрема п. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів» від 24 липня 2013 р. № 567 і встановленим Міністерством освіти і науки України вимогам до докторських дисертацій, а її авторка – Цуркан-Сайфуліна Ю. В. заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.12 – філософія права.

**Доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри філософії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
член-кореспондент НАПрН України**

С. І. Максимов

